

К. Ю. ПЕЛЯШЕНКО, молодший науковий співробітник Харківського історичного музею

ЛІПНА КЕРАМІКА СКІФСЬКОГО ЧАСУ ДНІПРО-ДОНЕЦЬКОГО ЛІСОСТЕПУ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ДОЛЯ КОЛЕКЦІЙ

Стаття присвячена аналізу археологічних джерел скіфського часу лісостепової частини межиріччя Дніпра та Сіверського Дінця. Виділено чотири періоди у історії наукових розкопок, які тісно пов'язані з формуванням колекцій ліпного посуду – одного з найяскравіших етнокультурних індикаторів. Розглянуті основні досягнення у систематизації керамічних колекцій та охарактеризовано сучасний їх стан.

Ключові слова: Дніпро-Донецький Лісостеп, скіфський час – VII–IV ст. до н. е., ліпний посуд.

Постановка проблеми. Починаючи з перших розкопок курганів та поселень скіфського часу у Лісостепу у дослідників все актуальнішими ставали питання історичного осмислення здобутих знахідок. Найбільш гострими залишались проблеми генезису культурних традицій, напрямків розселення племен та характеру міжкультурних контактів. Важливу роль в цих обговореннях відіграв саме ліпний посуд, що як продукт домашнього виробництва віддзеркалює різні етнокультурні процеси.

Метою дослідження є аналіз процесу формування колекцій археологічної кераміки у лісостеповій частині межиріччя Дніпра та Дону. Цей процес нерозривно пов'язаний з науковими розкопками як поселенських, так і поховальних пам'яток. Паралельно з польовими дослідженнями робились спроби узагальнити, систематизувати, порівняти отримані під час дослідження матеріали, розглядались окремі аспекти гончарного виробництва. В історії розкопок археологічних пам'яток виділяються етапи, для яких характерні певні особливості методики досліджень та обробки матеріалів. Знакові трагічні події вітчизняного та світового масштабів помітно вплинули на долю колекцій давніх знахідок: багато з них були втрачені, розділені державними кордонами. Головним завданням даного дослідження є окреслення вищезгаданих етапів та висвітлення подій, пов'язаних з накопленням та систематизацією колекцій ліпного посуду, що походять з археологічних розкопок [85].

Виклад основного матеріалу. *Перший етап* розкопок пам'яток скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу розпочався з 70-х років XIX ст. та тривав до 1917 р. (до Жовтневої Революції). Для цього періоду характерна значна кількість непрофесійних досліджень, та так зване «археологічне збиральництво» [64, с. 31–34]. Організаторами розкопок нерідко виступали землевласники, які не мали необхідних навичок.

В 1869 р. досліджено курган біля с. Коротич в басейні р. Сіверський Донець [62, с. 130]. Одні з перших розкопок були проведені О. П. Гамалією та Г. С. Кир'яковим

в 1870 та 1873 рр. – курган Поставмуки [64, с. 237] та поміщиком Т. В. Кібальчицем який в 1875 – 1876 рр. розкопав 71 курган могильника Аксютинці. Останні були опубліковані у вигляді каталогу, де речі були систематизовані без прив'язок до комплексів [34]. У 1879, 1888-1889 рр. Д. Я. Самоквасовим досліджено 84 кургани з похованнями скіфського часу у Посуллі: біля пунктів Аксютинці, Великі Будки, Герасимівка, Лозова, Медвежье, Ромни, Сурмачівка, Ярмолинці [61, с. 94–114]. Ці роботи проведені на більш вищому методичному рівні, значна частина комплексів містила ліпний посуд.

У 1879 р. два кургани біля с. Гінці (ур. Княжа Гора) були розкопані Г. С. Кир'яковим [64, с. 209]. Ф. І. Камінський в 1882 р. дослідив курган в Лубнах (ур. Замок) [64, с. 216–218]. Велика кількість поховань скіфського часу басейну р. Сула розкопана роменським поміщиком С. А. Мазаракі в 1883 – 1897 рр., 1905 та 1907 рр. Це могильники Аксютинці, Попівка, Чеберяки, Ярмолинці, Великі Будки, Вовківці, Басівка, Плавинищі, Римово Болото, Сербин, Хмелеве [33, с. 20–21]. З понад 100 розкопаних курганів, більшість містить зовсім поверхневу інформацію. Ф. І. Камінським розкопано 12 курганів в могильнику Лубни (ур. Лиса Гора) в 1881 та 1883 рр. та три насипи біля Мгарського монастирю 1889 р. [64, с. 219–230]. Також незначні за масштабами дослідження на Посуллі в кінці ХІХ ст. проводились іншими археологами: В. Б. Антоновичем (Борзна в 1881 р. та Аксютинці в 1886 р, відповідно 2 та 6 курганів), І. А. Лініченко в 1898 р. (Великі Будки, Вовківці, Сурмачівка, відповідно 2, 4 та 1 курган), М. Авенаріусом в 1895 р. (Поставмуки – 6 курганів), А. Лютецьким та С. К. Кульжинським один насип у Хитцях в 1896 р., ряд курганів в Аксютинцях розкопано в 1897 – 1899 рр. Хвойкою [33, с. 20–22, 40]. Загалом, в період з 70-х років ХІХ ст. до 1917 р. в Посуллі розкопано 95% курганів за всі роки досліджень в регіоні.

Наприкінці ХІХ ст. розпочинаються дослідження курганів у Придніпровському терасовому Лісостепу. Ряд поховань скіфського часу зафіксовано В. В. Хвойкою біля с. Келеберда, Вереміївка [69, с. 2–3]. Один курган біля с. Гладківщина досліджений М. Е. Бранденбургом [12, с. 146].

У басейні р. Ворскла перші наукові розкопки пов'язані з І. А. Зарецьким, який у 1887 – 1889 рр. провів дослідження 18 курганів біля сіл Лихачівка, Лапівщина (Великі Будища), та Війтівка [29; 42]. В басейні р. Сіверський Донець ним же розкопаний один курган біля с. Лютівка в 1888 р. [62, с. 131]. Один насип в Поворсклі досліджений О. О. Бобринським в Глинищі в 1895 р. [9, с. 24–25]. М. Е. Бранденбург розкопав одне поховання скіфського часу в Печенігах – к. 254 в 1892 р. [12, с. 164]. Однак масштабні роботи цього дослідника відбулись на початку ХХ ст. в Посуллі (могильники Басівка, Вовківці, Аксютинці, Кулешівка, Плавинищі – відповідно 11, 6, 5, 1 та 2 кургани) та на Пслі (чотири кургани біля с. Броварки) [12, с. 143–155]. Значна частина досліджень курганних пам'яток була приурочена до проведення Археологічних з'їздів у Харкові, Катеринославі та Чернігові. Так, Е. М. Мельник проведені розкопки на могильнику Кириківка, В. Е. Данілевичем біля хут. Покровський, Д. І. Багалієм біля хут. Настільний (відповідно 6, 4 та 12 курганів з комплексами скіфського часу) [48, с. 673–744; 26, с. 16; 7, с. 369–378]. Масштабні роботи, що для свого часу відрізняються якістю методики дослідження,

здійснені в 1906 р. В. О. Городцовим в околицях Більського городища: курганні групи Скоробір, Осняги, Саранчове поле, Блажки [24, с. 93–161]. Кургани сіверськодонецького регіону досліджувались на початку ХХ ст. О. М. Покровським (Роздольне – 3 насипи) та Е. П. Трефільєвим (10 курганів біля м. Дергачі) [68, с. 102; 62, с. 130].

В Посуллі на поч. ХХ ст. незначні дослідження здійснювали Д. І. Еварницький (Будинівка – 2 насипи), М. О. Макаренко (Малі Будки – 4 насипи в 1906 р.), Г. Я. Стелецький (курган біля с. Снітин в 1907 р.) [33, с. 22; 64, с. 240]. В басейні р. Псел на Броварківському могильнику працювали В. В. Хвойка та М. О. Макаренко, всього досліджено 13 курганів [16, с. 29-30].

В передреволюційні роки масштабні розкопки проводяться археологом В. М. Щербаківським. В 1911 р., він досліджує курган біля с. Карлівка в Поворсклі, в 1912 р. в районі Мгарського монастирю, в 1914 р. біля с. Гінці, в 1917 р. в Городищі Лохвицького повіту (відповідно 3, 3 та 7 курганів) на Посуллі, в 1913 та 1915 рр. ряд могильників в Придніпровському терасовому Лісостепу: Великий Круполь – Лукаші, Велика Березанка, Пилипчичи, Софієвка (відповідно 19, 1, 8 та 1 кургани) [41]. Окрім В. М. Щербаківського, в цей час незначні розкопки курганів проведені братами Горвицями біля Городища в басейні р. Сула в 1913-1915 рр. та О. С. Федоровським досліджено один курган біля с. Вільшани на Сіверському Донці в 1913 р. [33, с. 22; 72, с. 86].

Поселенські пам'ятки на першому етапі в основному залишались поза увагою дослідників. За іронією долі, перше поселення скіфського часу в Дніпро-Донецькому Лісостепу було розкопано В. Е. Данілевичем в 1901 р. випадково. Дослідник прийняв 8 зольних пагорбів біля с. Буди на Сумщині за кургани [46, с. 55]. Невелика траншея закладена на Басівському городищі М. О. Макаренко в 1906 р. [32, с. 48]. З точною фіксацією знахідок у розкопі, та їх детальною характеристикою, проведені розкопки зольників на Західному укріпленні Більського городища та біля хут. Блажки в 1906 р. В. О. Городцовим. Їм же вперше наведена характеристика керамічних матеріалів з розкопок на Більському городищі [24, с. 153–154].

Перші розкопки пам'яток скіфського часу в Дніпро-Донецькому Лісостепу збігаються за часом з процесом становлення археології як науки. Впровадження Археологічних з'їздів та постановка перших проблемних питань зіграли важливу роль в цьому процесі. Частина археологів, яких можна вважати постатями, що випередили свій час, працюють над вдосконаленням методики археологічних досліджень (В. О. Городцов, І. А. Зарецький, М. О. Макаренко, М. Е. Бранденбург). Однак, більшість дослідників, не розуміючи важливості точної фіксації, продовжували займатись «добуванням речей». Основна увага дослідників була прикута до давніх поховань, що давали цінні та естетичні предмети, в той же час ліпний посуд часто залишався на місці розкопок.

На матеріалах дореволюційних розкопок зроблені перші узагальнюючі праці. О. А. Спіцин вперше розділив поховальні пам'ятки Північного Причорномор'я та Кубані на хронологічні групи з характеристикою відповідних предметів матеріальної культури, серед яких відмічені тенденції розвитку ліпного посуду [62].

Спроба однієї з перших класифікацій ліпного посуду могильника Кириківка зроблена Е. М. Мельник [48, с. 680–684].

Час перших польових досліджень збігається зі становленням музейної справи. У другій половині XIX ст. українські музеї поступово перетворюються на осередки наукових досліджень [27, с. 2]. Впровадження Археологічних з'їздів сприяло появи нових та реорганізації старих музеїв. «Українське археологічне збиральництво мало яскраво виражене наукове спрямування» [64, с. 34]. Саме завдяки цим процесам велика частина матеріалів польових досліджень 60-х рр. XIX – початку XX ст. залишилась на території України.

Другий період розпочався одразу після закінчення Громадянської війни в 1922 – 1923 рр. та тривав до подій Великої вітчизняної війни. Цей етап характеризується дуже обмеженими розкопками. Найбільші за масштабом дослідження проведені в басейні р. Сіверський Донець і пов'язані передусім з ім'ям О. С. Федоровського. В 1923 – 1925 рр. ним проведені розкопки на могильниках Люботин, Липовий Гай, Огульці, Велика Гомольша і курган в околицях м. Полтава [72, с. 34, 61, 129; 40]. Збереглися лише щоденники та окремі записи, що зберігаються у науковому архіві Інституту археології НАН України (фонд № 7).

В 1924 – 1929 рр. полтавський археолог М. Я. Рудинський дослідив 31 курганний насип на могильнику біля с. Мачухи [37, с. 146]. На пізньоскіфському могильнику біля с. Сеньківка в Придніпровському терасовому Лісостепу 17 курганаів розкопала в 1926 – 1927 рр. В. Е. Козловська [56]. В Посуллі в цей час розкопано лише два кургани – І. Я. Плєскачовим в 1927 – 1928 рр. біля сіл Хитці та Луки [33, с. 147]. Поховання скіфського часу досліджене В. Грінченком в 20-х роках XX ст. – Кисла Балка в басейні Ворскли [36, с. 83]. В 30-ті роки XX ст. розкопки в басейні Сіверського Дінця проводяться харківським археологом І. М. Луцкевичем: в 1935 р. досліджений курган в м. Харків на Холодній Горі, в 1939 р. насип біля с. Циркуни, і в 1940 р. – один курган на Старомерчанському могильнику [72, с. 35, 131]. С. А. Семенов-Зусер в 1938 р. розпочав роботи на Люботинському могильнику [13, с. 219–227]. З розкопок на поселеннях відомі лише дослідження М. О. Макаренка та О. К. Тахтая в 1927 р. біля с. Зруб [20, с. 258].

Перша спеціальна праця, присвячена ліпному посуду скіфського часу – робота О. Потапова, в якій розглянута архаїчна кераміка прикрашена геометричним орнаментом з розкопок В. О. Городцова на Більському городищі [84]. Автор вперше наводить думку про генетичний зв'язок цього посуду з культурами європейського Гальштату.

З другим періодом пов'язаний початок трагічної долі археологічних колекцій. Багато спеціалістів вимушені припинити свою діяльність. Їх місце займають нові «обмежено-освічені» співробітники, які нерідко сприяли розкраданню фондів [64, с. 191]. Під час Другої світової війни значна частина археологічних зібрань, що зберігалась в музейних установах України, була депаспортизована, втрачена під час бойових дій. Частина колекцій відправлялась до Німеччини, деякі з них загублені в дорозі [64, с. 192]. Найбільше не пощастило фондам Полтавського краєзнавчого музею – 21–23 вересня 1943 р. окупантами було вчинено пожар, в результаті чого багато речей втрачено безповоротно [64, с. 193]. 14 лютого 1943 р. у вогні

опинилась Археологічна виставка в Харкові [52]. В результаті згаданих подій, основна маса матеріалів з розкопок довоєнного часу була або втрачена, або виявилась непридатною для подальших досліджень.

Третій етап в дослідженні лісостепових пам'яток розпочався одразу після закінчення Другої світової війни, верхній рубіж його окреслений початком 90-х років ХХ ст. Матеріали розкопок цього періоду складають основу джерельної бази ліпного посуду, що збереглась до наших днів. Розпочинаються планомірні дослідження відкритих поселень та городищ скіфського часу, а також комплексні роботи по вивченню окремих мікрорегіонів, які поєднують паралельні розкопки як поховальних так і поселенських пам'яток. Цей період відрізняється найбільш масштабними та якісними дослідженнями у порівнянні з попередніми.

Вже з 1946 р. поновлює свої дослідження М. Я. Рудинський. Археологом проведені невеликі розкопки на поселенні ранньоскіфського часу Мачухи та однойменного курганного некрополю [37]. В цьому ж році І. І. Ляпушкіним зафіксований шар скіфського часу при розкопках в м. Полтава на Соборній площі [46, с. 126]. В 1947 р. Верхньосульська експедиція під керівництвом В. А. Іллінської здійснила роботи на Басівському городищі [32].

З 40-х років ХХ ст. поновлюються розкопки в басейні Сіверського Дінця. З 1945 р. продовжуються роботи на Люботинському курганному некрополі, а в 1948 – 1949 рр. на городищі та могильнику Велика Гомольша [71, с. 138]. В 1948 р. охоронні розкопки проведені археологом І. Ф. Левицьким на поселенні в м. Мерефа та на поселенні Саржин Яр [72, с. 33–34].

І. І. Ляпушкіним на поселенні Пожарна Балка-2 в 1949 р. майже повністю розкопаний один зольник та частина іншого, що дали цікавий матеріал ранньоскіфського часу [46, с. 99–125]. В Придніпровському терасовому Лісостепу у 1948 р. експедицією Інституту археології у складі В. М. Даніленко, А. Д. Столяра та Л. В. Нудельмана досліджено три кургани з похованнями скіфського часу біля с. Єрківці, в цьому ж році М. Ю. Захарук розкопав один насип біля с. Софіївка [69, с. 4]. В Посуллі Є. В. Махно в 1949 р. здійснила дослідження двох курганів біля с. Малі Будки [33, с. 22].

З початку 50-х років ХХ ст. масштабні археологічні дослідження пам'яток скіфського часу в басейні р. Сіверський Донець пов'язані з ім'ям аспіранта, а згодом викладача Харківського університету Б. А. Шрамко. Проведені розкопки на ряді пам'яток: городища Караван (1950, 1954-1955 рр.), Мохнач (1953 р.), Коропові хутори (1954 р. продовжені в 1970 р.), поселення Островерхівка (1951, 1953 рр.), Шовкова (1957 – 1958 рр.), досліджене житло на багатощаровому поселенні Шмарівка (1951 р.). Паралельно проводяться розкопки поховальних пам'яток: Люботинський могильник (1950 р. – три насипи), Островерхівка (1952 – 1953 рр. – п'ять курганів, та один в 1951 р. досліджений Б. А. Рибаківим), курган біля с. Санжари (1955 р.) [25, с. 8–9]. В 1953 – 1954 рр. ряд досліджень на пам'ятках сіверськодонецького регіону здійснені московським археологом П. Д. Ліберовим – розкопки восьми курганів біля с. Черемушна та городища в уроч. Городище [45, с. 5–85].

В Поворсклі дослідження 50-х років пов'язані з діяльністю Г. Т. Ковпаненко: розкопки на поселеннях Кучмівка, Олефірщина та багатошаровій пам'ятці Хухра (1953, 1955 рр.) [36]. В 1958 – 1960 рр. експедицією Московського університету під керівництвом Б. М. Гракова поновлюються дослідження Західного Більського городища [75, с. 9]. В тому ж 1958 р. тут розпочала розкопки Скіфо-слов'янська експедиція Харківського університету на чолі з Б. А. Шрамком, а з 1959 р. основна увага зосереджена на Східному укріпленні. Роботи з невеликими перервами тривали до 1994 р., вивчена значна частина городища – біля 40 тис. кв. м., що дало дуже цінний для всебічного вивчення матеріал [75, с. 164]. В 1954 р. лівобережною групою Середньодніпровської експедиції на чолі з В. А. Іллінською проведені польові дослідження в басейні р. Псьол: на Книшівському городищі та два кургани могильника Дудчанці [31, с. 241–249]. В 1959 р. розкопано один курган біля с. Крячківка на р. Удай [33, с. 22].

В 1957 та 1959 рр. В. А. Іллінською продовжені роботи на Басівському городищі [32]. Перу цієї ж дослідниці належить перша узагальнююча систематизація ліпного посуду з поховальних пам'яток Посулля [30]. Зібрані майже всі збережені на той час матеріали з дореволюційних розкопок, у наукових фондах Державного історичного музею в Москві, Київського історичного музею та Державного Ермітажу. Вперше були виділені локальні особливості окремого мікрорегіону Лісостепової Скіфії, простежені хронологічні зміни. Посуд з Посульських курганів розділений на основні групи (горщики, миски, корчаги та ін.), більш дрібна класифікація відсутня.

Зробивши перерву в дослідженнях Більського городища, Б. А. Шрамко у 1961 – 1964 рр. концентрує увагу на комплексних розкопках Люботинського городища та могильника. За чотири польових сезони було розкопано 7193 кв. м [78, с. 9–11]. На Люботинському курганному могильнику в 1962 р. досліджено 10 насипів. Роботи меншого масштабу здійснені на Циркунівському городищі (1961 – 1962 рр.) та ряді курганних груп: Велика Данилівка (1960 р.), Велика Гомольша (1967 – 1969 рр.), розкопано відповідно 1, 1 та 8 курганів [25, с. 9].

В басейні Ворскли Б. А. Шрамком проведені роботи на Західному Більському городищі в 1967 – 1968 рр. [75, с. 9]. З 1968 р. починається самостійна польова діяльність А. О. Моруженко. Вона проводить невеликі розкопки на городищах Сосонка-1, Кам'янка та на Західному укріпленні Більського городища на зольнику № 40 [49]. В період з 1969 по 1975 рр. дослідниця проводить планомірні дослідження на городищі Полкова Микитівка [51]. В 1965 р. Б. А. Шрамко розпочинає розкопки могильника Скоробор, продовжені в 1972, 1975 та 1979 рр. [77, с. 102–126].

У монографії Б. А. Шрамка «Древности Северского Донца» автор приділив увагу систематизації ліпного посуду скіфського часу. Була запропонована досить проста типологія кераміки, зроблені візуальні спостереження за деякими технологічними прийомами виготовлення та намічена тенденція хронологічних змін у гончарній традиції [71, с. 216–222]. На матеріалах розкопок городища в уроч. Городище П. Д. Ліберов розробив типологію ліпної кераміки, основу на морфологічних відмінностях різних частин посудин [45, с. 47–60]. Г. Т. Ковпаненко розробила першу класифікацію ліпного посуду басейну Ворскли. Окремо розглянута кераміка з

шарів VII – VI, V, та IV-III ст. до н. е., наведений широкий на той час круг аналогій з пам'яток сусідніх регіонів [36, с. 110–127].

В 70-ті роки XX ст. пам'ятки скіфського часу басейну р. Ворскла привертають увагу аспіранта Харківського університету, а потім викладача Донецького університету В. П. Андрієнка. В 1974 р. ним проведені розкопки на поселенні Олефірщина-3 [2]. З 1975 до 1991 р. (з невеликими перервами) експедиція Донецького університету на чолі з В. П. Андрієнко здійснює планомірні розкопки ранньоскіфського поселення з зольниками Пожарна Балка-2. Нажаль, ці матеріали досі відомі дослідникам лише з коротких повідомлень та тез [3]. Чотири поховання скіфського часу в 1975 р. дослідила А. О. Моруженко на могильнику Куп'єваха [11, с. 4]. В 1977 р. розпочаті систематичні дослідження Коломацького городища на чолі з В. Є. Радзівською. Розкопки городища з перервами тривали до 1997 р., та дали дуже цікаві матеріали не тільки для вивчення матеріальної культури, побуту та господарства, а й важливу інформацію для реконструкції подій фіналу скіфського часу в Лісостепу [60]. В 1979 р. поряд з цим городищем розкопані два кургани. Впродовж 1977-1983 рр. експедицією під керівництвом А. О. Моруженко досліджено 5186 кв. м. на поселенні Лихачівка. Б. А. Шрамком проведені рятивні розкопки зруйнованих курганных поховань біля сіл Пархомівка в 1971 р. та Козіївка в 1974 р. [72, с. 106–107].

Культурний шар скіфського часу та наземне приміщення пізньоскіфського часу зафіксовано співробітником Харківського історичного музею Є. В. Пузаковим на багатошаровому поселенні Світличне-1 [58, с. 3–9]. В 1972 р. проведені охоронні дослідження в зоні затоплення Травяньського водосховища на поселенні Проходнянське-1 [25, с. 9]. В. Є. Радзівська в 1975 р. здійснила дослідження одного зольника на поселенні Мисове-1 [25, с. 10]. Розкопки курганів сіверськодонецької групи пам'яток в 70-ті роки XX ст. проводяться співробітниками Харківського історичного музею. Н. Г. Коленченко в 1973 р. розпочала роботи на Протопопівському могильнику, які були продовжені В. Г. Бородуліним. В 1977 та 1979 рр. ним досліджено 3 кургани на місці будівництва мікрорайону Салтівка № 524 в м. Харкові [25, с. 10–11]. Цим же археологом здійснені масштабні дослідження Пісочинського курганного могильника – за період 1978 – 1980 рр. вивчено 34 насипи. Завдяки монографічній роботі Л. І. Бабенко виданій в 2005 р., матеріали цих досліджень отримали друге життя [6]. Окрім цього, в 70-ті роки XX ст. кілька поховальних комплексів регіону досліджено Б. А. Шрамком: зруйноване поховання біля с. Сніжків в 1976 р. та охоронні розкопки трьох курганів з комплексами скіфського часу біля с. Веселе в 1978 р. [72, с. 15; 25, с. 11].

В 60-70-ті роки XX ст. поновлюються польові роботи в Придніпровському терасовому Лісостепу. Розкопки курганів 1961 – 1965 рр. пов'язані з ім'ям О. І. Тереножкіна. Основна увага київського археолога привернута до могильників північної частини цього регіону (Бориспільський район Київської області): Іванків, Старе, Любарці, Єрківці (відповідно 5, 11, 1 та 1 курган) [69, с. 5]. В 1974 – 1975 рр. охоронні розкопки в зоні будівництва зрошувальних систем здійснює Бортницька археологічна експедиція під керівництвом В. О. Круца. Досліджені насипи на

могильниках: Мирне (1974 р.), Любарці (1974 р.), Поділля (1975 р.); Веселинівка (1975 р.). Серед них поховання скіфського часу виявлені у 12 курганах [69, с. 9–11].

В басейні Псла один курган з двома похованнями скіфського часу досліджено експедицією під керівництвом В. Ю. Мурзіна, біля смт. Велика Богачка в 1979 р. [17, с. 11].

У 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст. на ряді поселенських пам'яток Поворскл'я продовжуються багаторічні планомірні розкопки (Східне Більське, Коломацьке городища, поселення Пожарна Балка-2, Лихачівка). З 1987 р. розпочинаються польові дослідження зольників на Західному укріпленні Більського городища на чолі з І. Б. Шрамко, які тривають до сьогодні. У 1987 р. П. Я. Гавриш провів розкопки на поселенні Саранчівка [17, с. 12]. І. М. Кулатовою, під час охоронних робіт на Соборній площі в м. Полтава в 1990 р., зафіксовані шари скіфського часу [20, с. 263]. Б. А. Шрамком в 1980 – 1981 рр. організовані дослідження 6 курганів в окрузі Більського городища: група Перещепине та Більський некрополь «А» [77]. Полтавськими археологами Л. М. Луговою, І. М. Кулатовою та О. Б. Супруненьком проведені розкопки 15 курганів межиріччя річок Ворскли та Псла: Василівка (1981 р.), Олефірщина (1985-1989 рр.), Баранівка (1986 р.) [39]. Паралельно з розкопками поселення Пожарна Балка-2, В. П. Андрієнко звертається до однойменного могильника, дослідивши в 1980, 1983-1984, 1989-1991 рр. – 11 курганів [4]. У 1980 р. С. І. Берестнєвим розпочаті роботи на могильнику Куп'єваха, продовжені в 1992-1993, 2000-2002 рр. [11, с. 3–5]. В 1983 р. експедицією на чолі з А. О. Моруженко розкопане поховання ранньоскіфського часу в кургані біля с. Лихачівка [50, с. 111–119].

Комплексні дослідження Книшівського городища здійснені експедицією Полтавського педагогічного університету під керівництвом П. Я. Гавриша. Протягом 1988 – 1993 рр. була вивчена значна частина пам'ятки та розкопано 5 курганів Броварківського могильника [17, с. 13].

В басейні Сіверського Дінця у 80-х – початку 90-х роках цілеспрямовані розкопки пам'яток скіфського часу майже не проводились. В. Г. Бородуліним в 1982 р. розкопаний курган біля с. Коротич [25, с. 11]. Одне поховання скіфського часу досліджено біля с. Новий Мерчик в 1984 р. [76]. Дев'ять поховань виявлено під час охоронних робіт експедиції Харківського університету під керівництвом Ю. В. Буйнова на могильниках Мала Рогозянка та Рідний Край в 1989 р. [8, с. 11]. На поселенні Липовий Гай у 1988 р. при випадкових обставинах виявлено дві гончарні печі [59].

Продовжується вивчення поховальних пам'яток Придніпровського терасового Лісостепу. В 1980 р. Л. М. Луговою розкопаний один курган скіфського часу біля с. Орлик [69, с. 6]. В 1983 р. загін Черкаської експедиції, яку очолював О. С. Біляїв, провів охоронні роботи перед будівництвом Прохоровської зрошувальної системи – розкопки курганних груп біля с. Бубнова Слободка (4 насипи з похованнями скіфського часу) [69, с. 7]. Впродовж 1982-1983, 1987-1989 рр. ряд курганних могильників досліджувалось експедицією Черкаського обласного краєзнавчого музею під керівництвом В. П. Григор'єва: Гладківщина, Ірклів (по три поховання скіфського часу), та по одному комплексу раннього залізного віку зафіксовано в

курганних групах Придніпровське, Мала Бугрімка, Подільське, Лящівка [69, с. 7]. В 1986 р. співробітниками експедиції Інституту археології на могильнику Домантове виявлено впускне поховання пізньоскіфського часу [69, с. 7].

Поодинокі дослідження поховальних пам'яток проведені на Посуллі. Розкопки могильника Риги здійснені експедицією під керівництвом М. М. Чередниченка в 1983 р. [70]. В 1984 р. І. М. Кулатовою вивчено курган скіфського часу біля с. Єнківці. В уроч. Монастирське біля с. Мгарь в 1989 – 1990 рр. проведені дослідження трьох насипів, що містили комплекси раннього залізного віку [38].

З'являється ряд нових праць, присвячених вивченню кераміки Лісостепової Скіфії. Б. А. Шрамко, узагальнивши матеріали своїх багаторічних досліджень Східного укріплення Більського городища, розробив класифікацію ліпного посуду [73]. Окремим розділом подана методика первинної обробки та систематизації кераміки у посібнику «Археология раннего железного века Восточной Европы» [74, с. 39–74]. Розроблена система кодування форм посуду та їх окремих елементів, опису технологічних ознак, що заносяться в бланк обліку. Ряд дослідників поселень та городищ також роблять спроби систематизації масового матеріалу: класифікація ліпного посуду городища Полкова Микитівка запропонована А. О. Моруженко [51, с. 45–48]; П. Я. Гавриш присвятив окрему працю керамічному набору з розкопок поселення Саранчівка [15].

Таким чином, саме результати досліджень третього періоду складають на сьогодні основу джерельної бази для вивчення ліпного посуду, а методичний рівень фіксації масового матеріалу більшості розкопаних пам'яток відповідає сучасним вимогам до його обробки. Керамічні колекції зберігаються у фондах ІА НАНУ, Музею археології та етнографії Слобідської України, Харківського історичного музею, Полтавського історико-краєзнавчого музею, Роменського краєзнавчого музею, Музею-заповіднику українського гончарства, Черкаського обласного краєзнавчого музею, Донецького університету, Державного історичного музею Москви.

Четвертий період пов'язаний з розпадом СРСР в 1991 р. В перші роки становлення нових незалежних країн, на території України спостерігається значне зменшення обсягів польових робіт. В основному продовжують свою діяльність експедиції, створені ще в попередні роки на базі вищих навчальних закладів та дитячих гуртків. Це розкопки Східного та Західного укріплень Більського городища, Коломацького та Книшівського городищ.

Після значної перерви, здійснені дослідження на поселенських пам'ятках Посулля. Впродовж 1992 – 1995 рр. тут працює експедиція «Сула» під керівництвом Ю. В. Болтрика. Проведені розкопки на Басівському городищі [10, с. 40]. В 1992–1993 рр. загоном на чолі з В. П. Білозором досліджувалось Свиридівське городище [19]. Впродовж 1993 – 1995 рр. експедицією Державного музею-заповідника українського гончарства під керівництвом А. В. Гейка та Ю. В. Болтрика проведені польові роботи на Глинському городищі та розкопано два кургани біля с. Сурмачівка [21].

Масштабні охоронні роботи в Посуллі, які торкнулись і пам'яток скіфського часу, здійснені протягом чотирьох польових сезонів (2002 – 2005 рр.) Лівобережною

комплексною експедицією під керівництвом Г. В. Жарова. Розкопано 3 поселення: Матяшів Яр 2 (25 000 кв. м.), Матяшів Яр 3 (800 кв. м.), Кут (4 000 кв. м.). Матеріали розкопок введено до наукового обігу лише у вигляді коротких повідомлень [28].

В басейні р. Ворскла експедицією Полтавського педагогічного інституту під керівництвом П. Я. Гавриша в 1996 р. здійснені розкопки зольника на поселенні в уроч. Царина Могила. З 1993 р. польові дослідження околиці Більського городища проводить спільна експедиція Інституту археології НАНУ та Німецького науково-дослідного товариства. Впродовж 1993 – 2002 рр. здійснені розкопки Перещепинського могильника (19 курганів); в 1994 р. – два кургани Більського курганного некрополя «Б»; в 1997 – 2005 р. досліджено 4 зольники на поселенні в уроч. Царина Могила; в 1999 – 2001, 2004 рр. проведені роботи на поселенні Лісовий Кут в межах Великого Більського городища; в 2003 – 2006 рр. – розкопки 5 курганів в ур. Марченки [47; 66].

Значна частина польових досліджень пам'яток скіфського часу в Поворсклі здійснена археологами м. Полтава. В 1994 – 1995 рр. співробітниками експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології (ЦОДПА) управління культури Полтавської облдержадміністрації проведені розкопки на Більському некрополі «Б» (4 кургани); групи курганів біля с. Карпусі (2 насипи з похованнями скіфського часу); в 1995 р. – кургану в ур. Марченки, в 1999 р. – один насип на Більському курганному некрополі «Г»; в 1998-1999 рр. дослідження поселення Глинське [63, с. 24–34].

Експедиція Полтавського педагогічного інституту на чолі з П. Я. Гавришем впродовж 1997 – 2003 рр. досліджує зольник 7 на Західному укріпленні Більського городища [18].

На початку ХХІ ст. продовжує польові роботи експедиція ЦОДПА. В 2000 – 2002 рр. під час охоронних досліджень вивчено 17 поховань могильника Перещепине; в 2000 р. розкопки трьох курганів біля с. Малий Тростянець проведені загоном під керівництвом А. В. Гейка; в 2001 р. рятівні дослідження на поселенні Холодівщина та Лісовий Кут [22, с. 97; 44].

В 2001 – 2002 рр. Сумською археологічною експедицією здійснені дослідження поселення та кургану біля с. Зарічне Сумської обл. [57]. В 2005 р. експедиція Інституту керамології розкопала курган поблизу с. Опішне [35].

В 2006 – 2007 рр. співробітниками Історико-культурного заповідника «Більськ» під керівництвом В. В. Приймака досліджено по одному похованню на Перещепинському могильнику та Більському курганному некрополі «Г» [44, с. 173-175]. В 2008-2009 рр. ними ж проведені рятівні наглядові роботи на поселенні в уроч. Поле 2-ї бригади (територія Великого Більського городища) [65]. В 2009 р. експедиція Інституту керамології здійснила рятівні розкопки кургану біля с. Малий Тростянець і на могильнику скіфського часу та черняхівської культури біля смт. Шишаки.

На сьогоднішній день планомірні дослідження пам'яток раннього залізного віку в басейні Ворскли проводить експедиція Харківського національного університету під керівництвом І. Б. Шрамко на Західному Більському городищі [напр.: 82].

В Придніпровському терасовому Лісостепу незначні матеріали отримані внаслідок охоронних робіт в зонах забудови. Три впускних поховання виявлено під час охоронних розкопок курганів на могильниках Волошине-3 та Волошине-2 у 2003 та 2005 рр.; Солонці (одне поховання в 2007 р.); Мала Кормилиця (одне поховання в 2008 р.) [67, с. 365–371].

В басейні р. Сіверський Донець дослідження пам'яток раннього залізного віку поновлюються з 1993 р. В 1993 – 1994 рр. сумісною експедицією Харківського університету та Люботинського історико-краєзнавчого музею проведені планомірні розкопки курганних могильників в районі Люботинського городища: Люботинського та Гієвського, в уроч. Соломахівка та біля ст. Совнаркомівська (досліджено відповідно 7, 10, 4 та 2 насипів) [8, с. 11–12]. В 1994 р. в кургані біля с. Дуванка виявлено поховання ранньоскіфського часу (розкопки Б. А. Шрамка) [8, с. 11]. З 1999 р. Середньовічна археологічна експедиція Харківського педагогічного університету під керівництвом В. В. Колоди здійснює польові роботи, направлені на вивчення шарів салтівської культури, на багатошарових пам'ятках, що ведуть своє походження зі скіфського часу: городища Мохначанське (з 1999 р.) Водяне (2002 – 2003 рр.), в Коропові Хутори (2003 – 2004 рр.) [25, с. 13]. Встановлено, що в пізньоскіфський період, ці пам'ятки були майже не заселені та використовувались як сховища.

Значна кількість поховань доби раннього заліза досліджена Мерчанською археологічною експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом О. В. Бандуровського: поховання біля с. Олександрівка (1998 р.); курганні групи Старий Мерчик (група 3), Бистре, Одринка, Паньківка, Санжари, Люботин (1999 р.) (23 поховання); в 2000 р. здійснені роботи на могильнику Старий Мерчик (група 4), та одного кургану біля с. Тетюшине; ще один насип біля с. Черемушна (група 1) розкопано в 2001 р. Результати цих розкопок викладені в монографічній роботі, де окремо наведено характеристику виявленого ліпного посуду [8, с. 72–75].

Протягом 2001 – 2003 рр. експедиція Харківського університету під керівництвом Ю. В. Буйнова досліджує городище в уроч. Городище та могильники Черемушна, в уроч. Могили та Круглик [14].

В 2002 р. вивчення одного зольника на поселені Барчани здійснено І. Б. Шрамко [80]. Співробітниками Харківського історичного музею Л. І. Бабенком та В. С. Аксьоновим введено до наукового обігу інформацію про зруйновані в результаті земляних робіт поховальні комплекси: біля смт. Пересічна (в 2004 р.) та біля с. Коротич (в 2006 р.) [1]. В 2005 р. Д. С. Гречко провів невеликі за площею розкопки поселення Горіховий Гай-2 та Циркунівського городища [25, с. 13]. А в 2006 – 2007 рр. під його ж керівництвом, експедицією Харківського університету вивчена значна частина Гришківського могильника (18 поховань у 13 курганах) [25, с. 13].

Починаючи з 2005 р. і до сьогодні, ряд охоронних та наукових досліджень пам'яток скіфського часу в сіверськодонецькому басейні проведено співробітниками Слобідської археологічної служби: поселення Дроб'янське (2005 р.), Саржин Яр (2005 р.), Введенка, Люботин – вул. Ціолковського та вул. Військова (2006 – 2007 рр.) [81, с. 157–162]. Ряд охоронних розкопок в зонах

забудов проведено і в останні роки: в 2009 р. на поселенні Буди, та Молодіжний парк у м. Харків, в 2010 – 2012 рр. на поселенні Новоселівка. В 2007 р. здійснені розкопки одного кургану могильника Старий Мерчик під керівництвом В. М. Окатенко [53]. Протягом 2007 – 2011 рр. проводяться розкопки на Циркунівському городищі.

Четвертий період визначається помітним збільшенням наукових праць присвячених ліпній кераміці Дніпро-Донецького Лісостепу, порушуються нові теми, з'являються спроби узагальнити масовий матеріал з різних мікрорегіонів. З початку 90-х років ХХ ст. ліпний посуд населення Дніпровського Лісостепового Лівобережжя є основним об'єктом дослідження А. В. Гейка. Дослідник робить акцент на реконструкції технологічних прийомів виготовлення кераміки (конструюванні, сушінні, випалу), зроблено серію петрографічних аналізів. Основні результати дослідження виробництва ліпного посуду викладені в дисертаційній роботі в 2008 р. та у монографії [23]. За результатами масштабних розкопок Книшівського городища (1988 – 1993 рр.), П. Я. Гавриш приділив значну увагу керамічному комплексу з найбільш дослідженої пам'ятки Попсілля. Однак, зробивши дрібну класифікаційну схему, дослідник не ставить за мету прослідкувати типологічний розвиток форм та орнаментатії [17, с. 92–93]. У монографічній роботі, присвяченій розкопкам Люботинського городища, Б. А. Шрамко надає узагальнюючу характеристику колекції ліпного посуду: короткий нарис техніки та технології виготовлення, морфологічна класифікація [78, с. 104–117]. І. Б. Шрамко, на основі візуальних спостережень за фрагментами черпаків з розкопок Західного укріплення Більського городища, отримана нова інформація стосовно техніки конструювання цієї категорії посуду ранньоскіфського часу [79]. Л. І. Бабенко присвятив спеціальна статтю ліпному посуду Пісочинського могильника [5]. Над вивченням деяких сторін гончарного виробництва ліпного посуду скіфського часу, а також традиції його декорування, працює А. Л. Щербань [83]. Комплексний розгляд керамічних колекцій пам'яток та мікрорегіонів, розробка морфологічної класифікації, спрямованої на вивчення гончарної традиції у часі, аналіз окремих категорій, а також роль посуду у поховальній обрядності розглянуто у працях К. Ю. Пеляшенка [54; 55].

Отже, четвертий період за масштабами та якістю досліджень не поступається попередньому. Характерною його рисою можна назвати той факт, що значна частина матеріалів, майже одразу після розкопок, публікуються у достатньо широкому обсязі. Виділяється група дослідників, основним напрямком діяльності яких є питання розвитку гончарних традицій та розробка методик для їх вивчення. Всі матеріали з археологічних досліджень 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст. зберігаються у фондах музейних та наукових установ центральних та східних областей України (Наукові фонди ІА НАНУ (м. Київ); Полтавський історико-краєзнавчий музей; Музей археології та етнографії Слобідської України (м. Харків); Харківський історичний музей; Науково-дослідна археологічна лабораторія Харківського національного педагогічного університету; Національний музей-заповідник українського гончарства (сmt. Опішне); Роменський краєзнавчий музей.

Висновки дослідження. Отже було зроблено історіографічний огляд та виділено чотири періоди у накопленні та систематизації найбільш масової категорії матеріальної культури скіфського часу – ліпного посуду. Для кожного періоду властиві свої риси, виражені у різних підходах до обліку, зберігання та подальшої систематизації знахідок. Сучасний стан джерельної бази дозволяє визначити обсяги та придатність матеріалів для подальших досліджень.

Список літератури: 1. Аксьонов В.С., Бабенко Л.І. Катакомбне поховання IV ст. до н. е. поблизу смт. Коротич // Тринадцяті Сумцовські читання. – Харків, 2007. – С. 135–138. 2. Андрієнко В.П. Отчет об археологических разведках и раскопках Ворсклинского отряда археологической экспедиции Донецкого государственного университета в 1974 году // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1974/115. – 11 с. 3. Андриенко В.П. Раскопки поселения у с. Пожарная Балка // Археологические открытия 1979 года. – М., 1980. – С. 246. 4. Андриенко В.П. Курганы раннескифского времени у с. Пожарная Балка // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины. – Харьков, 1995. – С. 43–44. 5. Бабенко Л.І. Глиняний посуд у поховальному обряді Пісочинського курганного некрополю // Український керамологічний журнал. – 2004. – №1 – С. 133–138. 6. Бабенко Л.І. Песочинский курганный могильник скифского времени. – Харьков: “Райдер”, 2005. – 284 с. 7. Багалей Д.И. Раскопка курганов в Валковском и Богодуховском уездах Харьковской губернии летом 1903 г. // Труды XII Археологического съезда. – 1907. – Т. 1. – С. 369–378. 8. Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени (северскодонецкий вариант). – К.: ИА НАНУ, 2000. – 236 с. 9. Бобринский А.А. Сведения о различных курганах и земляных сооружениях, находящихся в Зеньковском уезде Полтавской губернии, в окрестностях с. Глинища, и на границе губерний Полтавской и Харьковской // Отчет археологической комиссии за 1895 г. – СПб, 1897. – С. 3–128. 10. Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. Басовское городище – центр Посульского узла памятников // Древности 1995. – Харьков, 1995. – С. 40–49. 11. Бойко Ю.Н., Берестнев С.И. Погребения VII - IV вв. до н.э. курганного могильника у с. Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). Харьков: РА-Каравелла, 2001. – 144 с. 12. Бранденбург Н.Е. Журнал раскопок (1889-1902 гг.). – СПб., 1908. – 220 с. 13. Бречка М.Ф. Археологічні дослідження скіфських пам'яток в околицях Люботина // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету. – 1939. – Т. 2. – С. 219–227. 14. Буйнов Ю.В., Гречко Д.С. Некоторые итоги раскопок городища в урочище Городище (к вопросу об исторических судьбах племён бондарихинской культуры) // Археологічні дослідження в Україні у 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С. 13–17. 15. Гавриш П.А. Керамическая посуда с поселения скифского времени у с. Саранчевка // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины – Полтава, 1989. – С. 49–52. 16. Гавриш П.Я. Розкопки курганів скіфського часу біля с. Броварків на Полтавщині // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – Ч. 1–2. – С. 29–37. 17. Гавриш П.Я. Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя. – Полтава: Археологія, 2000. – 232 с. 18. Гавриш П.Я. Основні підсумки дослідження попелища № 7 у Більському городищі // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2006. – Ч. 1. – С. 11–20. 19. Гейко А.В. Кераміка скіфського часу Свиридівського городища // Археологія. – 1997. – №2. – С. 106–111. 20. Гейко А.В. З історії вивчення поселень скіфського часу на Полтавщині // Полтавський археологічний збірник – 1999. – С. 252–275. 21. Гейко А.В. Городище раннього залізного віку поблизу с. Глинськ // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 149–153. 22. Гейко А.В. Охоронні розкопки на курганному некрополі скіфської епохи біля с. Малий Тростянець // Археологічні відкриття в Україні 1999-2000 рр. – К., 2001. – С. 97. 23. Гейко А.В. Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с. 24. Городцов В.А. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. // Труды XIV Археологического съезда. – 1911. – Т. 3. – С. 93–161. 25. Гречко Д.С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. – К.: ИА НАНУ, 2010 – 286 с. 26. Данилевич В.Е. Раскопки курганов у хут. Покровского Валковского уезда Харьковской

губернии летом 1903 г. // Труды Московского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда. – 1908 – Вып. 2. – С. 1–18. **27.** Дворкін І.В. Трансформація музейної справи Наддніпрянщини у 1805 – 1920 рр. (за матеріалами Полтавської, Харківської, Чернігівської губерній та м. Києва): автореф. дис. канд. іст. наук. – Луганськ, 2009. – 19 с. **28.** Жаров Г.В., Терпиловський Р.В. Дослідження пам'яток скіфського та римського часу у Верхньому Посуллі // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2006. – Ч. 1. – С. 89–99. **29.** Зарецький І.А. Заметка о древностях Харьковской губернии Богодуховского уезда слободы Лихачевки // Харьковский сборник. – Харьков, 1888. – Вып. 2. – С. 229–246. **30.** Ильинская В.А. Керамика скифских погребений Посулья // Вопросы скифо-сарматской археологии. – М., 1954. – С. 168–185. **31.** Ильинская В.А. Памятники скифского времени в бассейне р. Псел // Советская археология. – 1957. – Т. 27. – С. 232–249. **32.** Іллінська В.А. Басівське городище // Археологія. – 1965. – Т. 18. – С. 48–75. **33.** Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К.: Наукова думка, 1968. – 203 с. **34.** Кибальчич Т.В. Древности, указатель к археологическим находкам 1875–1876 гг. – К., 1876. – 46 с. **35.** Коваленко О.В., Луговий Р.С. Курган V ст. до н.е. поблизу селища Опішне Полтавської області: попередні результати дослідження // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2006. – Ч. 2. – С. 52–63. **36.** Ковпаненко Г.Т. Племена скіфського часу на Ворсклі. – К.: Наукова думка, 1967. – 188 с. **37.** Ковпаненко Г.Т. Кургани поблизу с. Мачухи на Полтавщині // Археологія. – 1970. – Т. 24. – С. 146–169. **38.** Кулатова И.Н. Новые исследования курганов скифского времени в Посулье // Тезисы докладов и сообщений 1-й Сумской науч. ист.-краев. конф. Суммы, 1990. – С. 17–18. **39.** Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б. Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. – М.–Полтава: Вид. Полтавського краєзнавчого музею, 1993. – 108 с. **40.** Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Курган скіфського часу в околицях Полтави // Полтавський археологічний збірник. – 1993. – Ч. 3. – С. 20–24. **41.** Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Кургани скіфського часу на Переяславщині (за розкопками В.М. Щербаківського 1913 р.) // Полтавський археологічний збірник. – 1995. – Ч. 4. – С. 154–166. **42.** Кулатова І.М. Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – Ч. 1–2. – С. 26–28. **43.** Кулатова І.М. Поховання скіфського часу у пониззі Сухого Кобелячка // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2009. – Ч. 1. – С. 72–77. **44.** Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Кургани скіфського часу західної округи Більського городища. – К., 2010. – 200 с. **45.** Либеров П.Д. Памятники скифского времени бассейна Северского Донца // Материалы и исследования по археологии. – 1962. – № 113. – С. 7–112. **46.** Ляпушкин И.И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа // Материалы и исследования по археологии. – 1961. – № 104. – 383 с. **47.** Махортых С.В. К истории изучения курганных некрополей Бельского городища // Эпоха раннего железного века. – К. – Полтава: ИА НАНУ, 2009. – С. 268–278. **48.** Мельник Е.Н. Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900–1901 гг. // Труды XII Археологического съезда. – 1905. – Т.1. – С. 673–744. **49.** Моруженко А.А. Раскопки городищ у сел Сосенка и Каменка // Археологические открытия 1968 – М., 1969. – С. 275. **50.** Моруженко А.А. Скифские погребения в бассейне Ворсклы // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1986. – С. 111–119. **51.** Моруженко А.А. К вопросу о памятниках раннего железного века в бассейне р. Ворсклы // Советская археология. – 1988. – № 1. – С. 33–52. **52.** Нестеренко В.А. Становище музеїв та бібліотек у військовій зоні України в 1941–1943 роках // Вісник Луганського національного педагогічного університету. – 2004. – №8. – С. 66–73. **53.** Окатенко В.М., Буйнов Ю.В. Курган з похованнями скіфського типу біля Старого Мерчика // Археологія. – 2010. – № 1. – С. 78–90. **54.** Пеляшенко К.Ю., Гречко Д.С. Ліпний посуд населення сіверськодонецького Лісостепу скіфської доби // Археологія. – 2007. – № 4. – С. 22–37. **55.** Пеляшенко К.Ю. Ліпний посуд як елемент поховальної обрядності населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу // Древности 2012. – Харьков, 2012. – С. 134–146. **56.** Покровська Є.Ф. Кургани біля с. Сеньківки // Археологія. – 1965. – Т. 18. – С. 139–149. **57.** Приймак В.В., Осадчий Є.М., Берест Ю.М. Дев'ятнадцятий сезон Сумської археологічної експедиції // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 – К.: Шлях, 2002. – С. 40–41. **58.** Пузаков Е.В. Отчет об археологических исследованиях в бассейне реки Северского Донца в

1971 року // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1971/ 98. – 15 с.

59. Радзиевская В.Е., Шрамко И.Б. Гончарные печи скифской эпохи в бассейне Северского Донца // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. – Луганск, 1990. – С. 165–166.

60. Радзиевская В.Е. Основные итоги исследования Коломакского городища // Проблемы історії та археології України. – Харків, 1992. – С. 177–179.

61. Самоквасов Д.Я. Могила Русской земли. – М.: Синодальная Типография, 1908. – 275 с.

62. Спицын А.А. Курганы скифов-пахарей // Известия археологической комиссии. – 1918. – Вып. 65. – С. 87–143.

63. Супруненко О., Золотницький Б., Кулатова І. Кургани біля с. Карпусі під Полтавою. – Полтава: Археологія, 1996. – 87 с.

64. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України. – К. – Полтава: Археологія, 2000. – 392 с.

65. Супруненко О.Б., Скорий С.А., Пуголовок Ю.О. Дослідження на поселенні пізньоскіфського часу в уроч. Поле другої бригади у Більську (2008–2009) // Археологічні дослідження в Україні 2009. – К. – Луцьк, 2010. – С. 404–407.

66. Скорий С.А. Селище в ур. Лисовый Кут на Большом укреплении Бельского городища // Revista Arheologica. – Vol. 4. – Nr. 1. – Chisinau, 2008. – С. 146–179.

67. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. Курганы Нижнего Припсилья. – Київ, 2011. – 472 с.

68. Трефилюев Е.П. Археологическая экспедиция в с. Дергачи Харьковского уезда в августе 1903 г. // Труды XIII Археологического съезда. – 1907. – Т. 2. – С. 102–103.

69. Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. – К.: Ин-т археологии, 1994. – 53 с.

70. Чередниченко М.М. Отчёт о работе Лесостепной Левобережной экспедиции Института археологии АН УССР в 1983 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1983/6. – 38 с.

71. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Харьков: Изд. ХГУ, 1962. – 354 с.

72. Шрамко Б.А., Михеев В.К., Грубник-Буйнова Л.П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. – К.: Наукова думка, 1977. – 155 с.

73. Шрамко Б.А. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей // Археологический сборник Гос. Эрмитажа. – 1983. – Вып. 23. – С. 73–92.

74. Шрамко Б.А. Археология раннего железного века Восточной Европы. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1983. – 134 с.

75. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). – К.: Наукова думка, 1987. – 182 с.

76. Шрамко Б.А. Раскопки курганов и майданов в бассейне р. Мерлы // Вестник Харьковского университета. – 1988. – Вып. 22. – С. 102–103.

77. Шрамко Б.А. Розкопки курганів 7 – 4 ст. до н.е. поблизу Більська // Археологія. – 1994. – №4. – С. 117–133.

78. Шрамко Б.А. Люботинское городище // Люботинское городище. – Харків, 1998. – С. 9–140.

79. Шрамко И.Б. Техника конструирования черпаков скифского времени // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1999. – № 2. – С. 19–20.

80. Шрамко И.Б. Исследование округа Люботинского городища // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2003 – № 2–1 – С. 102–109.

81. Шрамко И.Б., Задников С.А., Пеляшенко К.Ю. Новые исследования памятников скифского времени на Харьковщине // Проблемы археологии Восточной Европы. – Харьков, 2008. – С. 146–163.

82. Шрамко И.Б., Задников С.А. Работы на Западном укреплении Бельского городища // Археологічні дослідження в Україні 2010. – К. – Полтава, 2011. – С. 384–385.

83. Щербань А.Л. Декор глиняных виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с.

84. Potapov A. Inkrustierte keramik von Belsk // Eurasia septentrionalis antiquae. – 1929. – № 4. – С. 162–168.

85. У статті подана інформація про всі поховальні пам'ятки скіфського часу, незалежно від наявності або відсутності в них ліпної кераміки, що є важливим для розуміння загальної картини використання ліпного посуду у поховальній обрядності.

Надійшла до редколегії 25. 05. 2013 р.

Ліпна кераміка скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу: історія формування, систематизації та доля колекцій // К. Ю. Песяшенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 25 (998). – С. 98-113. Бібліогр. : 85 назв.

Стаття посвящена аналізу археологічних джерел скіфського часу лісостепової частини межуреччя Дніпра та Східного Дону. Виділено чотири періоди в історії наукових розкопок, які тісно пов'язані з формуванням колекцій лепної посуду – найбільш яскравого етнокультурного індикатора. Розглянуті основні досягнення в систематизації керамічних колекцій та дана характеристика їх сучасного стану.

Ключові слова: Дніпро-Донецька Лісостеп, скіфський час – VII – IV вв. до н.е., лепна посуда.

The article is devoted to the analysis of Scythian time archaeological sources of forest-steppe part of the watershed of Dnipro and Seversky Donets. The four periods in the history of scientific excavation are highlighted. They are closely associated with the formation of molded tableware collections, which are the most brightly ethno-cultural indicator. The main achievements in organizing of the ceramic collections are shown, the feature of their current situation is given.

Key words: Dnipro-Donetsk forest-steppe, Scythian time – VII – IV centuries BC, molded tableware.

С. Я. ПІЛЯНСЬКИЙ, кандидат в аспірантуру, ПНУ ім. В. Стефаника, (Івано-Франківськ)

ПРОБЛЕМАТИКА СПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ОБЩИН ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОУН-УПА, НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, В ПЕРІОД 1939 – 1943 РР.

В статті висвітлюються основні моменти протистоянь і взаємодопомоги загонів ОУН-УПА, та Єврейських Общин, також проглядається участь Польських Армій. Висвітлюються життєві ситуації в концентраційних таборах. Також подані історіографічні матеріали які дають чітке історичне означення даної проблематики.

Ключові слова: Організація Українських націоналістів, Єврейська община, загони ZEGOTA, Концентраційні табори, співпраця, взаємодопомога.

Актуальність дослідження. Полягає в площині висвітлення проблем, які важко сприймаються в сучасному суспільстві. Дана тематика є гострим дискусійним питанням не тільки для істориків, але і для інших суспільних груп населення. Саме з огляду на дані і своєрідні історичні події в нашому суспільстві і досі не вщухають пристрасті минулої Другої Світової війни. Тому даний конфліктний історичний період потребує гуманних інтерпретацій і призм поглядів з погляду сьогодення.

Постановка проблеми. Останнім часом в українській історичній науці спостерігається помітне зацікавлення гострими історико-суспільними тематиками, зокрема – націоналізмом, антисемітизмом, і проблематикою їх зародження на